

K OTÁZCE UPLATNĚNÍ VĚTNÝCH ČLENŮ V STRUKTURNÍCH POPISECH JAZYKA

Jak známo, v celé řadě strukturních popisů jazyků z posledních let se úplně upouští od pojmu větných členů a pracuje se výlučně s charakteristikami morfologickými. Dosahuje se tím větší exaktnosti a jednoznačnosti ve formálním popisu struktur, avšak zároveň se snižuje stupeň abstrakce a syntaktický popis se příliš atomizuje, zvláště pokud jde o slovanské jazyky s jejich bohatstvím flexe, se synonymií a homonymií morfologických forem. Proto se v poslední době objevují snahy znovu je do strukturních (tj. např. transformačních, generativních apod.) popisů jazyků zavádět. Jde o problém zásadního charakteru, mající přímý vztah k předmětu našeho jednání, a proto se domnívám, že by se jím mělo naše symposion podrobněji zabývat. Ve svém příspěvku bych chtěl uvést několik drobných podnětů k řešení této složité otázky.

1. Při tradičním určování větných členů se obvykle přistupovalo nediferencovaně ke komponentům nejružnějších struktur. Domnívám se, že by bylo vhodnější vyjít z dělení struktur na jádrové věty, jednozákladové transformáty a dvouzákladové transformáty¹ a jinak přistupovat ke komponentům každé z nich. Tak např. tzv. dativ subjektu typu rus. *Мне запомнились ее глаза, Мне не решить эту проблему, Мне пришлось согласиться на это* atp., jehož větně členská platnost byla tolik diskutována,² se vyskytuje většinou pouze v transformátech³ (resp. v tzv. transformoidech⁴), např. modálních, demipasívních⁵ aj., a odpovídá podmětu jádrové věty (srov. *Я запомнил ее глаза* → *Мне запомнились ее глаза, Я не решаю эту проблему*

¹ K jednotlivým termínům a vůbec k pojetí transformační gramatiky, s níž se operuje v tomto článku, srov. V. Hrabě, *Общее значение синтаксической структуры и трансформация*, ČSR XI, 1966, 72—75; R. Zimek, *Семантический аспект синтаксической трансформации*, tamtéž 66—72; týž, *Друhy syntaktické transformace v ruštině*, Bulletin ÚRJL X, Praha 1966, 93—102; P. Adamec, *K využití transformačních metod v ruské syntaxi*, Bulletin ÚRJL VIII, Praha 1964, 27—35.

² Srov. např. J. Popela, *K syntaktické podstatě tzv. dativu subjektu v ruštině*, Bulletin VSRJL III, Praha 1959, 46 n; R. Mrázek, *Синтаксические отношения и члены предложения*, SPFFBU X, A 9, 47—60; V. Hrabě, *K otázce nepřítimého subjektu v ruské skladbě*, Bulletin ÚRJL VIII, Praha 1964, 45—49.

³ S výjimkou vět typu *Мне холодно, Мне жаль его* apod. které je zřejmě třeba považovat za jádrové.

⁴ Struktura po formální i významové stránce podobná transformátu, pro niž však neexistuje výchozí jádrová věta. Podrobněji srov. autorův článek *K вопросу о трансформационном анализе предложений без номинатива и с неядерным номинативом в современном русском языке*, AUC — Slavica Pragensia VII, 1965, 63—79.

⁵ Srov. J. Zajíčková, *Адвербální dativ objektu v ruštině ve srovnání s češtinou*, Bulletin ÚRJL VIII, Praha 1964, 54—56 a autorův článek citovaný v pozn. 4.

Мне не решить эту проблему, Я согласился на это → *Мне пришлось согласиться на это* атр.). Jde tedy o transformovaný podmět (nejde mi zde o termín, ten bude ještě třeba uvážít). Transformovaným podmětem jiného typu bude např. instrumentál původce děje v transformátech pasívních a demiaktivních⁶ (srov. např. *План был разработан коллективом, Самолет качало ветром* apod.). Důsledkem takového chápání by ovšem bylo i to, že nominativ v některých pasívních a demipasívních transformátech, např. *План был выработан, Мне вспомнились его слова* apod.), bychom museli uznat za transformovaný předmět v nominativu. Ještě poněkud složitější by byla situace u dvouzákladových transformátů, kde jeden a týž člen plní jinou funkci z hlediska inkorporované věty (constituent sentence) a jinou z hlediska celé rámcové věty (matrix sentence). Tak např. infinitiv ve větě *Он попросил меня выйти в коридор* je z hlediska vnitřního členění inkorporované skupiny přísudkem, jde tedy z tohoto hlediska o transformovaný přísudek. Z hlediska celé matricové věty ovšem celá inkorporovaná skupina, a tedy i její hlavní člen, funguje jako svého druhu předmět. Tuto složitou větně členskou platnost infinitivu je tedy třeba nějak terminologicky vyjádřit. Podobně je tomu i u různých vazeb přechodníkových a participiálních (srov. např. rus. *Лежа на диване, он читал газету, Вошедший в комнату человек громко поздоровался* apod.), kde jde opět o transformované predikáty, plnící v rámci celé věty funkci vedlejších větných členů, doplňku a přívlastku. Jiným problémem u dvouzákladových transformátů je větně členská platnost komponentů slučujících v sobě dvě různé funkce z „původních“ dvou výchozích struktur (CS a MS), např. rus. *Я посоветовал ему вернуться*, čes. *Slyšel jsem ho přicházet* apod., kde se v témž komponentu de facto slučuje funkce předmětová (z hlediska MS) s funkcí podmětovou (z hlediska CS). I to bude třeba nějak terminologicky zachytit.

2. Ani v rámci jádrových vět však zdaleka není situace jasná. Jednou z příčin, proč se upouštělo a upouští od větných členů, je vágnost jejich vymezení, a tato vágnost dosud nebyla překonána. Je třeba celou věc zexaktnit a najít skutečně jednoznačná kritéria pro zařazování komponentů k tomu či onomu členu (třeba i za cenu určitého zjednodušení, kterému bude těžko se vyhnout). Teprve pak budou větné členy použitelné pro strukturní popisy jazyků. U některých větných členů je situace jasnější, např. zůstaneme-li v rámci jádrových vět, je v podstatě vymezen podmět jako nominativ syntaktického substantiva, formálně nezávislý na žádném jiném členu. Podobně vcelku jednoznačně lze určit i přívlastek (pokud ho ovšem považujeme za člen jádrové věty, a nikoli za transformovaný přísudek), a to jako jakýkoli člen závislý přímo na syntaktickém substantivu. Naproti tomu nejméně jasná je situace v oblasti tzv. „valence resp. intence zprava“,⁷ tj. v oblasti tradičního předmětu a příslovecného určení. Kladně je vymezen vlastně jen předmět, a to ještě velmi vágně, kdežto tzv. příslovecné určení je zcela heterogenní kategorií, vymezenou de facto jen negativně. Chápe se totiž většinou ve skutečnosti jako jakýkoli člen závislý přímo na slovese, který není předmětem. Tím se stává, že do jedné a téže

⁶ Srov. článek cit. v pozn. 4.

⁷ Srov. R. Mrázek, *Синтаксическая дистрибуция глаголов и их классы*, ВЯ XIII, 1964/3, 50—62.

kategorie se dostávají členy velmi různorodé, např. všechny tři na slovese závislé členy ve větě *Po snídani děti vesele odběhly do zahrady*, ačkoli tyto členy nemají spolu téměř po žádné stránce nic společného. Ze syntaktického hlediska je mezi členy *po snídani* a *odběhly* vztah pouhého přimykání (tedy vlastně nedostatek skutečného vztahu), komponent *po snídani* de facto neurčuje sloveso, nýbrž celý zbytek věty.⁸ Naproti tomu mezi komponenty *odběhly* a *do zahrady* je zřetelný syntaktický vztah tzv. slabé rekece (sloveso zde určuje formu závislého členu, nikoli ovšem jednu, jak je tomu u silné rekece, nýbrž určitý (omezený) soubor forem, např. *do zahrady, na hřiště, k rybníku, za kamarádem* aj.). Konečně mezi komponenty *vesele* a *odběhly* je svého druhu atributivní vztah, vyjádřený speciální formou slova *veselý/vesele*, a tedy vlastně speciální formou kongruence. Analogický rozdíl mezi těmito třemi typy je i z hlediska sémantické vázanosti těchto členů se slovesem. Mezi sémantikou slovesa a sémantikou výrazu typu *po snídani* není žádný vztah, tento výraz pouze situuje obsah ostatní věty do určité situace (v daném případě časové, jindy prostorové, příčinně následkové apod.). Mezi sémantikou slovesa *odběhnout* a výrazu *do zahrady* je naopak úzký vztah, vztah pohybu a jeho cíle, jistý stupeň sémantické predikce (po slovese pohybu očekáváme s vysokou pravděpodobností výraz označující cíl pohybu). Mezi sémantikou slovesa a výrazu *vesele* je sémantický vztah zcela jiného druhu než v předcházejících dvou případech, totiž vztah kvalifikovaného a kvalifikujícího. Vycházejí z těchto skutečností, domnívám se, že by bylo vhodné místo tradičního příslovečného určení zavést nejméně tři samostatné větné členy. O termínech by ovšem bylo třeba ještě přemýšlet, provizorně si je označme třeba jako adjekt,⁹ situant a kvalifikant. V oblasti tzv. valence resp. intence zprava bychom pak měli tyto větné členy s těmito charakteristikami:

Název členu	Syntaktický vztah	Sémantická funkce	Stupeň sémantické vázanosti
objekt adjekt	silná rekece slabá rekece	objekt děje neobjektové zaměření děje	sém. predikce sém. predikce
situant kvalifikant	přimykání kongruence	situování děje kvalifikování děje	sém. autonomnost sém. autonomnost

Tím, že jsme nově vymezili kategorie, jsme ovšem ještě nezobjektivizovali kritéria pro jednoznačné zařazování těch či oněch konkrétních komponentů k těmto čtyřem kategoriím. K tomu, abychom toho dosáhli, by bylo třeba zobjektivizovat pojmy jako silná rekece, slabá rekece a přimykání z jedné strany

⁸ Srov. Н. Ю. Шведова, *Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения*, ВЯ XIII, 1964/6, 77—93.

⁹ Termín „adjekt“ přejímám z pozoruhodné studie N. M. Aleksandrova (Н. М. Александров, *Проблема второстепенных членов предложения в русском языке*, Учюные записки Ленинградского госуд. педаг. института им. А. И. Герцена, т. 236, 1963, 3—391), kde je ovšem tento termín užit v poněkud jiném smyslu. Autor této studie rovněž postuluje překlasifikování tradičních větných členů a navrhuje zajímavé řešení

a sémantická predikce a sémantická autonomnost z druhé strany. Jak se zatím ukazuje, je to možno provést jedině s pomocí statistických metod.¹⁰ S jejich pomocí se pak mohou stanovit seznamy vazeb, které je třeba považovat za silnou reakci, slabou reakci atd. Jakmile toto bude exaktně provedeno, kategorie větných členů se značně zobjektivizují a podle mého názoru bude možno s nimi pracovat ve strukturních popisech.

3. Ani za předpokladu úplné objektivizace kritérií pro zařazování větných členů nebude zřejmě ještě celý problém vyčerpán. Ukazuje se totiž, že větné členy bude třeba uvnitř ještě dále diferencovat, a to podle lexikálních tříd slov, jimiž jsou tyto členy obsazovány. Ukazuje se totiž, že to má velký dosah pro transformační možnosti struktur. Např. rus. věty *Мальчик работает* a *Магазин работает* mají nesporně stejné syntaktické členění, tj. podmět + přísudek. Avšak to, že v prvním případě je podmět obsazen členem lexikální třídy živých osob, a v druhém případě třídy neživých konkrétních předmětů, má důsledky pro transformovatelnost obou těchto vět. Prvou z nich lze transformovat např. ve věty *Мальчику работается*, *Мальчику работать*, *Мальчику нельзя работать* apod., lze ji rovněž kondenzovat a inkorporovat do různých složitějších struktur, např. *Отец приказал мальчику работать*, *Работая, мальчик посвистывал* apod., kdežto druhou větu nemůžeme podrobit ani jedné z uvedených operací. Podobné důsledky jako rozdíl mezi osobami a předměty má např. rozdíl mezi lexikální třídou konkrétních předmětů a třídou abstraktních pojmů, popř. i jemněji diferencované rozdíly, např. rozdíl mezi označením časových úseků a jinými abstraktními pojmy, u sloves pak rozdíl mezi slovesy v širokém smyslu dějovými a v širokém smyslu stavovými atd. atp. Všechny tyto věci bude třeba rovněž podrobně propracovávat a objektivizovat, neboť jak se ukazuje, sémantika si vybojovává při strukturních popisech stále důležitější místo. Hlavní část práce zde ovšem musí vykonat strukturní lexikologie, avšak strukturní syntax musí z jejích výsledků těžit a plodně s ní spolupracovat.

¹⁰ Srov. Ю. Д. Апресян, *О сильном и слабом управлении*, ВЯ XIII, 1964/3, 32—49.